

Tørning Mølle

Haderslev Tunneldal

Selv om Tørning Mølle nævnes første gang allerede i 1331, er der næppe tvivl om at der har været mølle næsten lige så længe som der har boet mennesker i området. Tørning Mølle var i middelalderen ejet af staten og gamle historier beskriver både de skiftende mølleforpagtere og hvordan områdets bønder havde pligt til at få malet deres mel på møllen. Bønderne havde også ”hånds- og spandepligt”, hvilket betød at de skulle lave gratis arbejde for mølleren.

En af de store naturoplevelser er en vandring igennem mølleparken, hvor der står mange forskellige træer i parken og på den gamle borgbanke. Parken er anlagt af en tidligere møller, og de fleste træer er plantet i starten af 1900 tallet.

Tørning Mølle er sammen med Christiansdal udpeget som et af ”fyrtårnene” i Haderslev Kommunes kulturarvsstrategi. Dette skyldes ikke mindst landskabet og den kulturhistorie, der er knyttet til Tørning Mølle. Tørning Mølle ligger smukt i ådalen ved skovklædte søbrinker og fortæller sammen med Christiansdal historien om vandet og terrænets udnyttelse til industriel produktion.

Tørning Mølle

Tørning Mølle udgør centrum i krydsfeltet mellem det øst-vestgående landskabsbånd og det nord-sydgående Hærvejsstrøg. Hærvejen løber således direkte igennem Tørning Mølles bygningsanlæg. Derudover er Tørning Mølle en del af pilgrimsruten, der følger Hærvejen fra Vejen til Rendsburg.

På voldstedet ved Tørning Mølle lå i middelalderen en af de største og vigtigste borge i Sønderjylland, Tørninghus. I 1300 og 1400-tallet spillede borgen en stor rolle i kampene mellem danske konger og holstenske grever. Tørning Mølle har haft tæt tilknytning til borgen og er sandsynligvis lige så gammel. De første sikre

oplysninger om udnyttelsen af vandkraften stammer dog først fra 1494, da Kong Hans erhverver Tørning. Møllen er brændt flere gange - sidst i 1907, hvorefter den

er genopbygget og nu står som et godt eksempel på industrimøllebyggeriet i begyndelsen af forrige århundrede.

Tørning Mølle har cirka 15.000 besøgende om året. Møllen ejes af Skov- og Naturstyrelsen, som vederlagsfrit har overdraget brugsretten til DSI Tørning Mølle (den selv-ejende institution Tørning Mølle) i perioden 1983 – 2013. På Tørning Gård, beliggende umiddelbart syd for Tørning Mølle, er der indrettet Hærvejsherberg.

Industriens vugge

Christiansdal har engang været et betydningsfuldt industriområde. Man siger at ”industriens vugge stod her”. I 1772 blev der oprettet en blikfabrik, som udnyttede vandkraften. Transporten af malm og færdige blikplader foregik på Tørning og Haderslev Dam. Siden da har flere industrier afløst hinanden, bl.a. lærredsvæveri, blegeanstalt, oliemølle, glasstøberi og spejlglasfabrik - og til sidst en papirfabrik med 300 ansatte. Den lidt afsides beliggenhed og transportforholdene betød, at industrierne aldrig blev virkelig rentable. I 1907 brændte det hele, og i 1911 blev der bygget et vandkraftværk. Det lille vandkraftværk producerer stadig el og er indrettet som museum, hvor man kan studere områdets historie.

Ved Christiansdal og Bergs Skovplads er der primitive lejrpladser med bålpladser samt med adgang til vand og toilet.

Tørning Mølle / Christiansdal - karakteristika

Haderslev Dalen, som også betegnes Haderslev tunneldal, strækker sig over cirka 25 kilometer fra Haderslev Fjords udmunding i Lillebælt i øst til Vojens i vest. Dalen er sandsynligvis dannet ved at vandløb har eroderet sig dybere og dybere ned i landskabet. Siden middelalderen har man ved opstemning af åen udnyttet vandet til at drive forskellige former for mølleri ved Tørning, Christiansdal og Haderslev. Det er disse opstemninger, der har skabt søerne, Stevning Dam og Haderslev Dam.

Ud over oplevelserne, som er forbundet med Tørning og Christiansdal, kan man i Dyrehaven på sydsiden af Haderslev Dam se flokke af dådyr og kronhjorte. En fisketur langs Stevning Dam eller en tur i kano på Haderslev Dam hører også til aktivitetsmulighederne.

Her findes også et tæt forgrenet net af vandre- og cykelstier, bl.a. fire afmærkede vandreruter. Det er også muligt at vandre hele vejen fra Haderslev til Vojens, i alt cirka 14 kilometer.

Den gode historie

Nedenstående historie fortælles med udgangspunkt i piktogrammet der står ved Tørning Mølle.

Tørning Mølle. Foto Preben Vagn Knudsen

Selv om Tørning Mølle nævnes første gang allerede i 1331, er der næppe tvivl om at der har været mølle næsten lige så længe som der har boet mennesker i området. Tørning Mølle var i middelalderen ejet af staten og gamle historier beskriver både de skiftende mølleforpagtere og hvordan områdets bønder havde pligt til at få malet deres mel på møllen. Bønderne havde også ”hånds- og spandepligt”, hvilket betød at de skulle lave gratis arbejde for mølleren.

I 1784 solgte staten Møllen til Hans Boysen og møllerslægten Boysen ejede og drev Tørning Mølle i fem generationer indtil 1960 hvor niecen til den sidste møller, der hed Asmus Boysen, solgte møllen til Andreas Iversen, som drev stedet indtil han i 1975 solgte hele herligheden til Naturstyrelsen.

Den sidste møller, Asmus Boysen, var en streng herre og de ansattes tiltaleform til ham var ”Hr.” Han kunne ikke nøjes med ”de.” Fra Jørgen Nissen, som var ansat på møllen fra 1929 til 1949, er der bevaret en beretning om hans forhold til møllerfamilien og dagligdagen på stedet. Jørgen Nissen begyndte som lærling på kontoret og blev gennem årene en meget betroet, ledende medarbejder

Tørning Mølle brændte 1907 og blev efter genopførelsen kaldt for en af Tysklands mest moderne møllevirksomheder. Efter genforeningen i 1920 var Tørning Mølle faktisk den største møllevirksomhed i hele Danmark.

Den sidste møller, Asmus Boysen var meget rig, men han og hans hustru fik desværre aldrig nogen børn, der kunne fortsætte møllen. Asmus holdt af at føre sig standsmæssigt frem og han kunne for eksempel aldrig drømme om at tage på indkøbstur til Haderslev, uden at det skete i hans store flotte Audi med silkedamask, messing og mahogni. Naturligvis kørte han ikke selv. Det havde han en chauffør i liberi til at klare.

Jørgen Nissen, der var ansat under Asmus Boysen, havde til opgave hver dag at køre ind til Vojens for at hente post, og det skulle også gøres en juleaftensdag. Toget med post var, på så stor en rejsedag, meget forsinket, og det blev næsten juleaften, før han kunne vende tilbage til Tørning med posten. Mølleren kom ud og spurgte forbavset til den sene tilbagekomst.

□ Møller Asmus Boysen.

Da Jørgen Nissen havde forklaret årsagen, blev han sendt hjem til sin familie i Audien med chauffør, men forinden havde mølleren overrakt ham en kuvert hvor der lå 100 kr. som jo var mange penge på den tid, og Jørgen havde endda tidligere fået sin julegave af mølleren.

Asmus Boysens eftermæle fra Jørgen var ”en hård nitte” ”Streng men retfærdig” og på den måde blev møller Asmus Boysen mange år efter sin død hovedperson i ”den gode historie”.

Den sjove historie

Nedenstående historie fortælles med udgangspunkt i piktogrammet der står ved Tørning Mølle.

Herredsfogedens pæl. Foto Martin Reimers.

Historien om Tørning Mølle kender vi fra 1494. Tørning Mølle har altid været drevet af vandkraft, og vandet fik man fra Stevning Dam, lige udenfor møllebygningen.

I dammen samlede sig grene, kviste, blade og andre ting der let kunne stoppe tilløbet til turbinen, som trak hele mølleriet. Derfor var det en gang imellem nødvendigt, at rense mølledammen op og fjerne alt det skidt der havde lagt sig på bunden.

En sådan renselsesproces blev lavet i 1970-erne, og det var et stort arbejde, der krævede at dammen blev tømt for vand. På den tid var en mængde pæle hamret ned i bunden af dammen og arbejdet med at rense dammen var af den grund vanskeliggjort. Derfor spurgte det arbejdende mandskab mølleejeren, om disse pæle skulle tages op ved samme lejlighed.

Nogle af dem kunne nemlig huske den uhyggelige historie om den grove og grusomme herredsfoged, Peter Christian Holm, der døde i 1779 og som i sit liv havde tilført sine omgivelser så meget ondt. Man mente at han havde været i pagt med den onde selv, og derfor var blevet manet ned i mølledammen netop med en pæl.

Det rørte imidlertid ikke mølleejeren, der svarede: ”Jeg tror ikke på den slags pjat, få nu bare de pæle fjernet”. Men inden man fik pælene fjernet, havde mølleejeren måske haft onde drømme om natten, for han kom tilbage næste morgen, da arbejdet skulle starte og sagde: ” Lad hellere en enkelt pæl stå”.

Og den står der endnu!

Den grove historie

Nedenstående historie fortælles med udgangspunkt i piktogrammet der står ved Tørning Mølle.

□ Herredsfoged Holms hus. Foto Wilhelm L. Fabricius.

Den træfigur, der står på gårdspladsen ved Tørning Mølle, er skåret af skovløber Ole Petersen og den forestiller selveste herredsfoged Peter Christian Holm. Den rigtige Herredsfoged Holm var bestemt ingen træmand, tværtimod var han en grum person, som kun meget få havde noget godt at sige om. Holm var Herredsfoged over hele Gram Herred, og havde tillige forpagtningen af den nærliggende Tørning Ladegård fra 1743. Såvel hans far som hans farfar havde været herredsfogeder før ham.

Han misbrugte sin stilling som øvrighedens lokale repræsentant, ved hårdt at udnytte de 110 bønder der havde fæste under Tørning Ladegård. De havde købt sig fri for avlingshoveri, men havde hånds- og spandepligt, som dog slet ikke indebar pligten til at udføre de mange opgaver som Holm forlangte. Han krævede uhyrlige tjenester af dem, og var kendt for nedladende opførsel overfor alle på lavere niveau. Bønderne anlagde mange sager imod Holm, for at opnå en retfærdig behandling, men de tabte altid, nok mest fordi Holm også evnede at opføre sig meget underdanigt overfor øvrigheden. Han førte altid de gamle frikøbte bønder, samt stedets 8 sandemænd som vidner, og disse havde, nok ved bestikkelse, kun godt at sige om herredsfogeden. En enkelt sag, som var anført af Bonde Nielsen fra Tørninglund, varede helt fra 1747 til 1751, og den blev afgjort ved overretten på Gottorp Slot. Efter afhøring af hele 300 vidner blev sagen opgivet uden dom, og Holm fortsatte sin grove adfærd overfor bønderne som i øvrigt kendte ham for tit at råbe ”Tag bedre fat”. I 1749 fik Herredsfoged Holm fornyet sin forpagtningsaftale for en periode på 6 år, i en tid hvor det gik dårligt for landbruget. Holms besætning blev ramt af kvægsyge, og stuehuset på Tørning Ladegård brændte ned og gjorde Herredsfogeden hjemløs for en tid, så han flyttede ind i det røde hus ved Tørning Mølle. Derfor kaldes det i dag: ”Herredsfoged Holm Hus”

Herredsfoged Holm genoptog krodriften, og lagde sig på den måde ud med mølleforpagter Johan Beeck, hvis kunder han tjente på at beværte, da alle møller på den tid havde udskænkning for bønderne, der kom til mølle. Dengang havde ca. 200 bønder i området pligt til at få malet deres korn på Tørning Mølle.

Møller Beeck anlagde derfor straks en retssag mod herredsfogeden, for at stoppe hans krodrift. Men som ved tidligere sager vandt Holm retssagen, og denne gang retten til krodrift. Det var dog sådan, at voldstedet med ruinen af Tørninghus, der

var brændt i 1597, hørte under møller Beecks forpagtning. Han anlagde derfor en ny retssag, hvor han ville have rettens ord for at Holm ikke måtte gå over det område, når han flere gange daglig skulle færdes mellem sin kro og ladegården. Holm skulle derimod følge den anlagte vej, som var en hel del længere. Igen fik Herredsfogeden hjælp fra sandemænd og frikøbte bønder, som erklærede at der var en hævdvunden ret til at færdes over voldstedet. Selv den dom var ikke nok for Holm, for den fik ham til at anlægge endnu en retssag, hvor møller Johan Beeck blev dømt til at anlægge en kortere vej, ved at gennemgrave volden vest om ruinen af det nedbrændte Tørninghus. Og sådan gik det faktisk til, at vejen i 1753 kom til at ligge der hvor den er i dag.

Holm klarede imidlertid kun delvis frisag for sin uanstændige opførsel, for da han i 1756 skulle have sin kontrakt fornyet fik han det ikke, og han kom også til at opleve at hans søn, som var blevet uddannet til at afløse ham som herredsfoged, ikke blev valgt til dette høje embede. Man havde simpelt hen også på det højere plan fået nok af familien Holm.

Herredsfogeden døde i 1779, og historien fortæller at der måtte 3 præster til at få låget skruet fast på kisten, inden han blev begravet på Hammelev kirkegård. Ligeledes fortælles det at han var i pagt med den onde selv, og han blev manet ned i møllesøen med en pæl, og det siges at hvis man rokker ved pælen så lyder det fra dybet: "Tag bedre fat" ... "Tag bedre fat".

Haderslev Østerskov

□ Den gamle eg ved Østervej

Haderslev Østerskov er på 186 ha, og er beliggende ca. 3 km nordøst for Haderslev. Sammen med Haderslev Vesterskov udgør den resterne af de meget større og delvis sammenhængende middelalderskove fra Lillebælt over Christiansfeld og mod nordvest til de såkaldte Farrisskove. Østerskov har status af beskyttet skov (B-skov), og er derfor friholdt for øvelser og orienteringsløb. Der er tilkørsel med p-plads til skoven fra nord og ved Ladegårdshus i syd.

Ladegårdshus findes ved enten at køre ind fra Christiansfeldvej og dreje fra mod Ladegårds Parceller eller fra Fjelstrupvej ad Østerskovvej.

Østerskov er hovedsageligt domineret af bøg, men ved Gruskulevej i den nordlige del af skoven, er der en over 200 år gammel egebevoksning. Ved Østervej længere mod syd, står der en ca. 400 år gammel eg.

Vandrerute

Østerskov har en markeret rute på 4,5 km, og ved at følge ruten passerer de fleste af skovens seværdigheder. Ønskes der et print af ruten kan velkomstskiltet bruges.

Østbunker

Kulturhistorie

Historisk står Østerskoven i dag som et minde over tyskernes besættelse under 2. verdenskrig. Skoven blev fra 1940-1945 benyttet som ammunitionsdepot af den tyske værnemagt, og ved oprydningen i 1945 blev der samlet 8-10.000 tons ammunition. I dag kan man stadig i den sydlige del af skoven, bese 3 af de oprindelige 10 såkaldte Ostbunker, som blev skjult af opgravede jordvolde. Ved Granvej i den nordlige ende er der en fordybning i skoven, hvor der i 1944 eksploderede ca. 400 stablede miner. Spor af tipvognsbanen kan ses parallelt løbende ved Den Første Linie på sydsiden.

Under 2. verdenskrig havde den tyske værnemagt en række ammunitionsdepoter rundt om i Danmark. De var som regel placeret på steder som lå lidt afsides så der

ikke ville ske for store skader hvis de eksploderede. Gerne i skove der samtidigt gav dækning så de allierede fly ikke kunne se depoterne fra luften.

Et enkelt depot var større end alle andre i Danmark. Det var depotet i Haderslev Østerskov som kunne rumme ikke mindre end 5.- 6.000 tons ammunition.

Hele skoven var indhegnet med pigtråd og minefelt og der var etableret over 200 ammunitionspladser, heraf en række små bunkers. Desuden var der barakker til personalet på ca. 250 soldater samt smalsporsjernbaner til at transportere sprængstofferne på, både i skoven og helt til Haderslev Station.

I dag er Haderslev Østerskov naturligvis ryddet for sprængstoffer og ammunitionsdepoterne er fjernet og jævnet. Dog kan man endnu se en række spændende spor fra dengang. Blandt andet er der bevaret 3 murstensbunkers og en af jernbanetraceerne. Selv om al ammunition skulle være væk er der enkelte gange siden fundet sprængstof i skoven

Christiansfeld

Christiansfeld er en by i [Sønderjylland](#) med 2.855 indbyggere (2014)^[1], beliggende i [Tyrstrup Sogn](#). Byen ligger i [Kolding Kommune](#) og er en del af [Region Syddanmark](#).

Byens historie

Christiansfeld by er opkaldt efter [Christian 7.](#) og blev grundlagt af [herrnhuterne](#) (Brødremenigheden) i [1773](#), hvor kongen gav skattefrihed i 10 år og endvidere et statstilskud på 10% af byggesummen på alle nye bygninger. Hovedparten af bykernens huse er opført i perioden 1773-1800 efter en streng byplan. I [1867](#) fik byen officiel status som [flække](#). Efter [genforeningen](#) i 1920 med Danmark, mistede Brødremenigheden nogle af sine hidtil gældende privilegier i henhold til en kongelige koncession af 10. december [1771](#) underskrevet på Frederiksberg Slot. Brødremenigheden solgte efter genforeningen med Danmark i 1920 sin drenge- og pigeskole og avlsgården Tyrstrupgård til private efter tilbagegang i menigheden. Efter genforeningen i 1920 fik Christiansfeld for første gang i sin historie en dansk borgmester som ikke tillige var medlem af Brødremenigheden; dermed mistede menigheden sin hidtil gældende ret fra 1773 til at udvælge byens ledelse.

Byen er berømt for sine [honningkager](#) – en tradition, der går helt tilbage til [1783](#). Hele bykernen er særdeles velbevaret. Blandt seværdighederne er (Salhuset) eller også benævnt som (Herskabshuset) som er [Brødremenighedens](#) kirkesal og som er byens mest dominerende bygning med sort tegltag, kirkegården [Gudsageren](#) og byens første hus og de tre korbuse, Brødrehuset, Søstrehuset og Enkehuset.

Christiansfeld var fra 1970 til 2007 hovedbyen i [Christiansfeld Kommune](#), men indgik efter [kommunalreformen](#) i Kolding Kommune og blev som en del af kommunen genforenet med sognene [Seest](#), [Vonsild](#), [Dalby](#), [Sdr. Bjert](#) og [Sdr. Stenderup](#) som før [1864](#) tilhørte [Hertugdømmet Slesvig](#) ligesom Christiansfeld og Tyrstrup Sogn i Nørre Tyrstrup Herred. Christiansfeld var før 1864 en del af Hertugdømmet Slesvig, som strakte sig i nord frem til den sydlige del af [Kolding](#) by og [Kolding Å](#) ved Sønderbro og [Kolding Fjord](#). Fra 1864-1920 var

Christiansfeld under [prøjsisk](#) administration efter [nederlaget ved Dybbøl](#) i 1864, hvorefter grænsen til Danmark blev langs [Kongeåen](#). Christiansfeld mistede sit nordlige opland og handelsforbindelser ved at grænsen blev lagt ved Høkkelbjerg syd for [Taps](#) i 1864, men efter [1920](#) kom Christiansfeld efter en folkeafstemning tilbage til Danmark, under den danske kong Christian X som i 1920 red på en hvid hest over grænsen ind i Sønderjylland.

Hvad er så specielt ved Christiansfeld?

Christiansfeld er grundlagt i 1773 og er opkaldt efter Kong Christian VII. Christiansfeld er en af de bedst bevarede brødremenighedsbyer i verden.

Brødremenigheden er en luthersk-evangelisk frimenighed med samme bekendelsesgrundlag som den danske folke- kirke. Brødremenigheden byggede byen med sammen- hængende arkitektur, konsekvent brug af materialer og farver med sans for detaljer - læg mærke til det på jeres tur. Brødremenighedens kristne tro var omdrejningspunkt i byplanlægning, arkitektur og dagligdag. Christiansfeld er de seneste 10 år blevet nænsomt renoveret og skiller sig ud fra andre byer i Danmark med sin særlige og gennem- førte arkitektur.

I hjertet af Christiansfeld er der god mulighed for at nyde byens butikker i stemningsfyldte og historiske rammer. Her er café og bageri, hvor de originale Christiansfelder honningkager sælges, butikker med lækre delikatesser som vin, kaffe og chokolade og andre specialbutikker.

Brødremenigheden

Som den eneste Brødremenighed i Danmark, byder vi velkommen til Brødremenigheds-byen Christiansfeld.

Brødremenigheden er en evangelisk-luthersk frimenighed, der er åben, økumenisk og fokuseret på at forkynde og leve det kristne budskab. Fællesskab, tolerance, socialt engagement og mission er vigtigt. Brødremenighedens medlemmer er ganske almindelige danskere. Der er gudstjeneste hver søndag i kirken, og alle er hjertelig velkommen til alle gudstjenester.

Brødremenigheden er både nationalt og internationalt orienteret.

Brødremenighedens motto er: "Vort Lam har sejret, lad os følge Ham."

Fakta om Brødremenigheden i Christiansfeld:

Brødremenigheden i Christiansfeld er en evangelisk-luthersk frimenighed, grundlagt i 1773. Også kaldet Herrnhuterne.

Den verdensomspændende Brødrekirke findes på 4 kontinenter, består af ca. 30 Unitetsprovinser, og har i alt ca. 1 million medlemmer på verdensplan.

Den oprindelige Brødremenighed (Unitas Fratrum) var en præ-reformatorisk kirke i Bøhmen

og Mæhren, grundlagt i 1557. Den var en af de første protestantiske kirker.

Den fornyede Brødrekirke blev officielt indstiftet den 13. august, 1727 i Herrnhut, i Sachsen i Tyskland.

Under ledelse af Grev Ludvig von Zinzendorf. Den udviklede sig til en protestantisk kirke med både luthersk og reformert baggrund.

Brødremenigheden kom som bevægelse til Danmark første gang ved Grev Zinzendorfs besøg i København i 1731. De første missionærer Brødremenigheden sendte ud rejste til Dansk Vestindien i 1732. I 1733 rejste missionærer til Grønland. Siden har Brødrekirken bredt sig i Europa, Nordamerika, Caribien, Central- og Sydamerika og Afrika og lidt på det indiske subkontinent. Herrnhuterne etablerede det Københavnske Brødresocietet i 1739 og udsendte i de følgende årtier talrige lægfolk (emisærer), som holdt "gudelige forsamlinger" især i Jylland og på Fyn. Herrnhuterne var en af de tidlige og væsentlige vækkelsesbevægelser, der prægede det danske kirkeliv i det 18. og dele af det 19. århundrede.

Brødremenigheden grundlagde og byggede byen Christiansfeld efter den klassiske brødremenighedsbys byplan. Det skete efter invitation fra kong Christian den 7 og med inspiration fra Struense.

Brødrekirken er en økumenisk kirke, accepterende alle kristne trossamfunds legitimitet og værdi.

Vigtige kendetegn for Brødrekirken nationalt og internationalt: Kristus-centreret kristendom, fællesskab, kulturel kontekstualisering og åbenhed, økumeni, mission, pædagogik, bygning af kolonier (Brødremenighedsbyer), dogmatisk pragmatisme, godt håndværk, musik, udviklingsarbejde, arkitektur, liturgi, socialt engagement.

Brødremenigheden støttes som sådan ikke af staten. Den historiske by omfatter knap 50 huse af varierende størrelse, design og betydning. Christiansfeld: Grundlagt i 1773 af Brødremenigheden. Der var en stærk byggeaktivitet i det første årti, hvor skattefrihed og tilskud fra staten accelererede byggeprocessen.

Brødremenigheden ejer ca. 35 af disse huse, herunder Salshuset (kirken), korhusene (herunder Søstrehuset) og adskillige andre.

Brødremenighedens ejendomme bruges dels til menighedens institutioner og aktiviteter, dels til udlejning på markedsvilkår til bolig og erhverv. Mange af husene er fredede.

Christiansfeld er på UNESCO's danske tentativliste og der arbejdes på en ansøgning om optagelse på UNESCO's verdensarvliste.

Brødremenighedens oprindelse

Christiansfeld har bestået siden 1773, hvor byen blev grundlagt som en brødremenighed. Brødremenigheden rækker i sin oprindelse tilbage til 1415, da evangeliske mennesker i Böhmen og Mähren (det nuværende Tjekkiet) efter Johan Hus' martyrdød på bålet i Konstanz fandt sammen.

I 1457 samledes de i byen Kunwald i Böhmen til den såkaldte Brødremenighed "Unitas Fratrum", hvis voksne medlemmer kaldte sig brødre og søstre. Denne Brødremenighed talte i det 16. Århundrede ca. 200.000 medlemmer, men gik næsten til grunde, da den blev indviklet i religionskrigene, som rasede fra 1618 til 1648.

Brødremenigheden levede dog videre, idet spredte rester udvandrede til bl.a. Sachsen, hvor de i 1722 anlagde brødrekolonien Herrnhut på greve Nicolaus Ludwig Zinzendorfs jorder. Herrnhut betyder " under Herrens varetægt", og samtidig "på vagt for herren". Heraf navnet Herrnhutterne.

Grev Zinzendorf blev den fornyede brødrekirkes overhoved. Han døde den 9. Maj 1760.

Herrnhutterne anlagde menighedsbyer i mange lande, og blev en international missionerende kirke.

I 1766 blev Christian VII konge af Danmark. Struense var kongens livlæge, intelligent og energisk. Han blev i 1771 kabinetsminister. Han var meget interesseret i handel, håndværk og industri. Herrnhutterne var dygtige håndværkere og handelsorganisatorer, og Struense havde brug for dem og fik gjort kongen interesseret.

Johannes Prætorius, der senere blev Christiansfelds første præst, var sammen med lederen af det danske diasporaarbejde Jonathan de Briant med til at vælge stedet, hvor byen skulle grundlægges. Prætorius besøgte forskellige godser og endte den 22. September 1771 på Tyrstrupgård, som dagen efter skulle på auktion. Han købte gården for 1041 rigsdaler.

Kong Christian den 7. underskrev den 10. august 1772 på Frederiksborg slot koncessionen (bevillingen), som gav Brødremenigheden tilladelse til at anlægge en menighedsby på Tyrstrupgårds jorder.

En byplan blev lagt efter samme mønster som menighedsbyerne i andre lande. Byen anlagdes med to parallelle gader forbundet ved en kvadratisk plads, kirkepladsen, omkring hvilken de vigtigste bygninger er placeret.

At byen blev opkaldt efter monarken er forståeligt. Byen blev anlagt på kongens bud, og den kongelige koncession var sandelig kongelig. Lidt af det, den indeholdt, var fri religionsudøvelse, skattelettelse, toldfrihed, egen domstol, ingen militærtjeneste, ingen laugtvang og ikke mindst kontante beløb af den kongelige kasse til byggeforetagender.

I løbet af de første 10 år blev der investeret 100.000 rigsdaler til byggeforetagender, hvilket efter datidens forhold var ganske imponerende.

Første april 1773 blev grundstenen til de første 4 huse lagt, nemlig grundstenen til "det 1. hus", som skulle indeholde menighedens første kirkesal, samt de to grundlæggeres privathuse, Lindegade 26 og Lindegade 28, (præsteboligen og forstanderboligen) og endelig hotellet, der tjente som gæstgivergård for menighedens venner. De to privathuse samt hotellet stod allerede klar til indflytning i august 1773. Den første kirkesal kunne indvies til Ældstefesten 13. november samme år. Gudsageren, Brødremenighedens kirkegård, påbegyndtes også samme år.

Kirkesalen i "det 1. hus" blev dog hurtigt for trang, og allerede i 1777 stod hovedfløjen af den nuværende kirkebygning færdig medens de to sidefløje først blev tilbygget i årene 1796 – 1797.

Kirkebygningen er midtpunktet for Christiansfelds gamle bebyggelse. Kirken er både større og højere end Brødremenighedens øvrige bygninger. Desuden er taget belagt med sortglaserede tagsten i modsætning til byens øvrige huse, der har røde tage.

Kirkesalen, der er Danmarks største kirkesal uden bærende søjler, er præget af stor enkelhed. Næsten alt er hvidt, der er sandstrøede gulve af brede douglasgranplanker, hvidmalede bænke, håndmedede lysekroner som stammer fra 1777.

Kirkesalen kan rumme ca. 1000 mennesker. Det er dog kun til de store højtider som juleaften

m.m. kirkesalen fyldes.

Der findes ikke noget alter i kirkesalen, men derimod et liturgibord, hvorfra præsten leder gudstjenesten og forvalter sakramenterne.

I 1774 byggedes Brødrehuset, i 1776 Søstrehuset og i 1779 Enkehuset.

Kor: Brødremenigheden opdelte medlemmerne i kor. Ugifte brødre, ugifte søstre og enker boede i de 3 korhuse, Brødrehus, Søstrehus og Enkehus.

Korhusene blev ledet af brødre og søstre i menigheden og de havde en form for økonomisk selvstyre. Korhusene var indrettede med korsal (kirkesal), som blev brugt til den daglige andagt, sovesal og spisesal. Til korhusene hørte også lidt landbrug samt store smukke haver med lysthuse.

I søstrehuset blev unge piger oplært i sprog og kvindelige sysler som håndarbejde og husholdning. I Søstrehuset drev man endvidere vaskeri, væveri, spinderi og strikkeri.

I Brødrehuset fandtes der forskellige værksteder, bl.a. snedkeri, bødkeri og bageri. Her fik de ugifte brødre deres uddannelse. I dag er der almindelig beboelse i huset.

Enkehuset blev som navnet siger beboet af enker og enlige kvinder. Brødremenigheden havde allerede dengang en social forsyning, der minder om den, vi kender fra det offentlige i vore dage. I dag er der indrettet familieejendomme i hovedfløjen. I sidefløjen er der indrettet museum, hvor bl. a. Brødremenighedens samlinger findes.

Kostskoler: I 1784 byggedes en kostskole for piger og 4 år senere en kostskole for drenge. Disse skoler fik snart et godt ry og besøgte af elever fra mange lande. Skolerne benyttede Amos Comenius' pædagogiske tanker.

Pigeskolen rummer i dag kommunens bibliotek og musikskole. Drengeskolen er i dag en del af Christiansfeld skole.

Brødrene var flittige og dygtige håndværkere, handelsfolk og industrifolk. I løbet af få år skabtes en betydelig håndværks- og fabriksvirksomhed. Nogle af de første erhverv var bl. a. hotelvirksomhed, lysestøberi, farveri, cigar-og tobaksfabrik, klaverfabrik, rebslageri, hattenmageri, trykkeri, bogbinderi, honningkagebageri. Af disse mange erhverv ejes honningkagebageriet, hotellet og kakkelovnsfirmaet stadig af Brødremenigheden.

I det europæiske Bygningsfredningsår 1975 fik Christiansfeld prædikatet " særdeles bevaringsværdig ", idet byens centrum i dag står uberørt af nyere bygningsformer, nøjagtigt som omkring år 1800, da korhusene var færdigopførte. 36 af husene er fredede.

Brødremenighedens identitet og teologi

Brødremenigheden er en frimenighed med en bekendelsesgrund som ikke står i nogen modsætning til Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Menigheden er en evangelisk-luthersk frimenighed med sit udspring i den herrnhutiske pietisme, hvorfra den har fået inspiration i liturgi og forkyndelse.

Brødremenigheden er igennem "Unitas Fratrum" "Brødrenes fællesskab" forbundet med Brødrekirker i Europa, i USA og i de tidligere missionsområder i et verdensomspændende fællesskab.

Menigheden består i dag af 348 medlemmer, heraf bor ca. 150 i Christiansfeld. I kirkelivet deltager en stor del af menigheden hele året rundt med forskellige gøremål.

Man kan være saltjener, hvilket f. eks. kan være at uddele salmebøger eller være omdeler af te og boller ved kærlighedsmåltidet, som er en speciel sanggudstjeneste, som i dag afholdes 2 – 3 gange årligt. Menigheden og koret synger skiftevis, alt imens der drikkes te med sukker og mælk og spises rosinboller, der specielt er bestilt hos bageren til lejligheden.

Man kan også være sanger i koret, eller man kan spille i basunkor. Begge kor medvirker ved alle kirkelige fester.

Præsten leder gudstjenesten fra sin plads bag liturgi-bordet, herfra forvaltes også sakramenterne. □ Til gudstjenesten benyttes et litani som er betegnelsen for en bøn, der bliver læst skiftevis af liturg (præst) og menighed.

Alle Brødremenighedens gudstjenester og forsamlinger er åbne for alle. Brødremenigheden lever også i dag, og har stadig som motto: Vort Lam har sejret lad os følge Ham.

Genforeningen

Det tyske kejserriges nederlag i 1. verdenskrig åbnede vej for Nordslesvigs genforening med Danmark. Straks efter våbenstilstanden i november 1918 lovede den nye tyske udenrigsminister i revolutionsregeringen (efter at Kejser Wilhelm 2. var trådt tilbage), at det nordslesvigske spørgsmål skulle løses på grundlag af befolkningens selvbestemmelsesret. På et møde i Aabenraa få dage senere vedtog Vælgerforeningen for Nordslesvig en resolution om afstemningen, hvis vigtigste punkter var: 1) Nordslesvig skulle opfattes som én helhed, hvis befolkning ved et ja eller nej tilkendegav, om de ville genforenes med Danmark. 2) Nordslesvig skulle afgrænses syd om Tønder og nord om Flensborg. 3) De tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejste krav, ville få ret til en særskilt afstemning.

Resolutionens krav ses tydeligt genspejlet i bestemmelserne i Versailles-fredstraktaten af 28. juni 1919 vedrørende afstemningerne i Slesvig.

I henhold til Versailles-fredstraktatens artikel 109 skulle forvaltningen af det sønderjyske område i perioden fra offentliggørelse af traktaten i juni 1919 til der var truffet en afgørelse overgå til Den internationale Kommission (CIS).

En større kreds både i Danmark og Nordslesvig ønskede Flensborg henlagt til Zone I, og under perioden frem til og lige efter afstemningen stod modsætningerne skarpt. I håb om snarlig genforening optog mange bønder dansk prioritetsgæld i deres gårde. Før genforeningen blev en realitet, var den tyske mark devalueret så meget, at mange kom i hård, økonomisk klemme.

Ved afstemningen i Zone I den 10. februar 1920 var der ca. 75.000 danske stemmer og 25.000 tyske stemmer. I købstæderne bortset fra Haderslev og nogle få sogne var der dog tysk flertal. I Zone II var der afstemning 14. marts 1920, og her var ca. 52.000 tyske stemmer og 13.000 danske. Zone II forblev derfor tysk. I Flensborg var der ca. 25 % danske stemmer.

Den 5. maj 1920 rykkede Sønderjysk Kommando ind i 1. zone og overtog den militære magt i området. Kort efter blev dansk postvæsen indført og fra den 20. maj blev jernbanedriften overtaget fra dansk side.

Den 15. juni 1920 (Genforeningsdag) overtog den danske regering styret i Nordslesvig, og den 10. juli markeredes Genforeningen ved Christian 10.'s ridt på den hvide hest over den slettede Kongeågrænse. Den 11. juli 1920 afholdtes den store Genforeningsfest i Dybbøl Skanser, hvor statsminister Niels Neergaard udtalte de berømte ord: "De skal ikke blive

glemt" (se hele Neergaards tale), som siden har været grundlaget for dansk statstilskud til det danske mindretal i Sydslesvig.

Den 12. juli 1920 mødte Christian 10. de skuffede sydslesvigere i Kruså, som ikke blev genforenet. I sin tale til dem gentog kongen statsministerens ord, men nu i direkte form: "I skal ikke blive glemt".

Efter Genforeningen gennemførtes den 6. september 1920 en folkesafstemning om ændring af Grundloven. Den nye Grundlov blev godkendt med 47,54 % ja-stemmer. Med blot 33.000 færre stemmer ville forslaget være faldet.

Efter Genforeningen igangsatte den danske stat store investeringer i Sønderjylland, for at bringe området på niveau med det øvrige Danmark. Investeringerne omfattede bl.a. dybdepløjning af hedearealer, dræning, bygning af nye institutioner (bl.a. genforeningskirkerne i Vojens, Rinkenæs, Genner og Sønderborg) med mere. Tre nye højskoler blev for private midler oprettet i Sønderjylland umiddelbart efter Genforeningen, nemlig Hoptrup, Danebod og Rønshoved Højskole. En del af de store investeringer blev finansieret med indtægten fra salget af De vestindiske Øer til USA i 1917.

Genforeningsdag

Den 15. juni 1920 skete den formelle overdragelse af Nordslesvig til Danmark, som det fremgår af Traktat af 5. juli 1920, Art. 1, hvor også den nye grænses forløb tværs over Sønderjylland er beskrevet. Danske embedsmænd tiltrådte deres stillinger dagen efter.

Dagen falder sammen med Valdemarsdag til minde om slaget ved Lyndanisse den 15. juni 1219, hvor Dannebrog i følge legenden faldt ned fra himlen under et af Valdemar Sejrs felttog. Legendens stammer fra Christiern Pedersens dansk krønike fra begyndelsen af 1520'erne og franciskaneren Peder Olsen i 1527, der knytter begivenheden til ovennævnte slag.

Baggrunden for legendens tilblivelse er formentlig kong Hans' nederlag i Ditmarsken i 1500, hvor flaget gik tabt for senere at blive tilbageerobret af Frederik 2. i 1559, hvorefter Dannebrog blev ophængt i Slesvig Domkirke.

Den symbolske indlemmelse af Nordslesvig i Danmark skete med Christian 10.'s ridt over grænsen ved Frederikshøj den 10. juli 1920 og ved den store genforeningsfest på Dybbøl Banke den 11. juli 1920.

Den hvide Hest

Danmarkshistoriens berømteste hest, som bar Christian 10. over grænsen ved Frederikshøj den 10. juli 1920 i forbindelse med de store genforeningsfestligheder. Hesten var stillet til rådighed af ritmester, greve Knud Danneskiold-Samsøe til Visbogaard ved Hadsund. Greven havde få år tidligere indkøbt hesten i Paris, som i øvrigt blev aflivet kort efter Genforeningen. Hesten er begravet i en mindehøj på Visbogaards jorder. På mindehøjen står en sten med indskriften:

"Den hvide hest □Jeg Kongen bar over Grænsen hen,□da Sønderjylland blev dansk igen."

En af hestens hove blev forsølvet og foræret til Christian 10., der resten af sit liv havde den forsølvede hestehov stående på sit arbejdsbord.

Det var en spådom af den synske Jomfru Fanny fra Aabenraa, som lå til grund for, at kongen ved Genforeningen skulle ride på en hvid hest. Hun forudså kort før sin død i 1881:

"..Det bliver ikke Christian 9., som kommer herved som dansk konge. Kongen, som kommer hertil, er en mand i sin bedste alder, hverken gammel eller ung. Han kommer ridende på en hvid hest. Bønderne vil pynte deres heste med bonderoser, og der vil være sort af mennesker for at tage imod ham, men jeg ser ikke et eneste bekendt ansigt..."

Pigen på den hvide hest

I forbindelse med festlighederne ved Genforeningen red Christian 10. over den gamle grænse ved Frederikshøj den 10. juli 1920 på en hvid hest. Umiddelbart efter at kongen havde krydset selve grænsen rakte en præstekone fra Aastrup ved navn Elisabet Braren sin 9-årige adoptivdatter Johanne Martine Braren op mod kongen, for at hun kunne give kongen blomster. I stedet løftede Christian 10. pigen helt op på hesten, hvor hun red med ham gennem folkemængden ved Frederikshøj. Begivenheden blev fotograferet og billedet blev siden et stærkt symbol på Genforeningen, fordi det meget bogstaveligt illustrerede Henrik Pontoppidans ord i digtet "Det klinger som et eventyr, et sagn fra gamle dage: en røvet datter dybt begrædt, er kommen frelst tilbage" - som også blev brugt som agitation på afstemningsplakater.

I virkeligheden var pigen skrækslagen, hvilket moderen afslører i sin beskrivelse af begivenheden:

"Efter en lille Tid saa jeg, at Johanne blev Angst, hun kunne ikke se mig og var lige ved at græde. Da maatte jeg bryde igennem Menneskemængden og komme ud til Grøften, som jeg løb henad, indtil jeg kom foran Toget. Saa brød jeg igennem, men blev standset af 3 Politibetjente, som vilde vide mit Navn. Da jeg kom frem, kaldte jeg Johanne ved Navn, men for lutter Jubel og Hurraraab var det næsten umuligt for hende at høre mig. Straks da holdt Hesten stille, og jeg løftede hende ned. Idet jeg tog hende ned, sagde Kongen: "Maa jeg beholde hende?" Han fik intet Svar, thi da jeg saa op i hendes Ansigt, afmaledes der en Skræk for hvad mit Svar vilde bringe".

I bogen "Rytterkongen" af Knud J.V. Jespersen findes et uddrag af kongens dagbog, der beretter, hvordan kongen oplevede begivenheden:

"Men i det Øjeblik jeg var kommet igennem den (Æresporten), fik Jublen en ganske ny Klang, saa jeg ikke var i tvivl om, at nu havde jeg passeret Grænsen. Straalende Ansigter med taarefyldte Øjne rettedes imod mig, mens Raabet "vor Kung" lød uafbrudt. Så overvældende var denne Modtagelse, at jeg følte mig dybt grebet, og da en lille Pige senere ræktes op imod mig med en Buket Blomster, saa lagde jeg i det Kys, jeg trykkede paa hendes Pande, al den Glæde og Taknemmelighed, jeg selv følte, og da det lille Væsen lagde sine Arme om min Hals, havde jeg Følelsen af, at jeg havde taget Sønderjylland i mine Arme - nu, da den lille Pige tillidsfuldt sad foran mig paa Hesten."

Læs Steffen Riis' [artikel med alle detaljer](#) om Johanne Brarens ridt med Christian 10.

Litteratur: □ "Pigen på den hvide hest" En livsberetning og et lille stykke Danmarkshistorie. Hæftet kan købes på "Grænse- og Genforeningsmuseet" ved Frederikshøj.

Knud J.V. Jespersen: Rytterkongen. Et portræt af Christian 10. Gyldendal, 2007.

Den gamle grænsekro - Frederikshøj

Frederikshøj er det sted hvor hovedvejen mellem Haderslev og Kolding skærer landegrænsen, som var gældende fra 1864 og frem til [Genforeningen](#) i 1920.

Det fortælles, at da den kommission som skulle fastsætte den præcise grænse efter [krigen i 1864](#) var i området, inviterede kromanden på Frederikshøj den samlede kommission på en stor frokost. Han beskænkede kommissionens medlemmer så grundigt, at de indvilligede i at flytte grænsen nogle hundrede meter længere mod syd end oprindeligt planlagt, hvorefter kroen kom til at ligge i Danmark.

Det var på dette sted [Christian 10.](#) i den 10. juli 1920 efter Genforeningen krydsede grænsen første gang på [den hvide hest](#) og samlede [en lille pige](#) op til sig på hesten. Begivenheden havde kolossal symbolsk værdi for de dansksindede sønderjyder, der begejstret tog imod kongen.

I 1995 blev [Genforenings- og Grænsemuseet](#) indviet på stedet. Den gamle Grænsekro eksisterer fortsat

Genforenings– og Grænsemuseet

Lidt nord for Christiansfeld – overfor Den gamle Grænsekro – ligger et lille museum som fortæller en meget stor historie.

Nemlig historien om en af de vigtigste begivenheder i danmarkshistorien – Genforeningen og tiden omkring denne.

Det skete alt sammen lige uden for museets vinduer den 10. juli i 1920 – det berømte Kongeridt over den slettede grænse, som vi kender så godt fra illustrationerne i historiebøgerne. Det var her Kong Christian d. X blev tiljublet. Det var her, han løftede en lille hvidklædt pige op på sin hest.

I 56 år havde man levet under fremmed herredømme. Kongens ridetur over den slettede grænse symboliserede, at den nordlige del af Slesvig – det nuværende Sønderjylland – igen tilhørte Danmark.

Når man i dag går en tur fra museet ned til den gamle grænse, er det er svært at forestille sig at man her med koldt blod skød de mennesker, som forsøgte at flygte over grænsen. Mange gjorde forsøget. – For de fleste lykkedes det. Man smuglede i stor stil varer over grænsen. Og her var grænsehandel i små træskure på begge sider af grænsen. Skulle man ud af Danmark, måtte man en tur igennem den danske toldstue, som lå i det sydøstlige hjørne af Den gamle Grænsekro, inden man kunne begive sig mod syd – igennem "ingenmandsland" – indtil man et par hundrede meter sydligere skulle kontrolleres af prøjserne ved deres grænsebygning. Denne eksisterer fortsat, men er indrettet til privatbolig. Overfor denne ligger i øvrigt to tidligere prøjsiske gendarmhuse. Genforenings- og Grænsemuseet's gamle "hovedhus" – lå nord for den gamle grænse – og tjente dengang til privatbeboelse – men med en klausul om, at der stedse skulle stå en opredt seng til rådighed for overnattende gendarmere i et værelse på 1. sal....

Jo, området omkring museet er et virkelig historisk smørhul for den, som har sans for historiens vingesus.

På museet forsøges det at anskueliggøre hvad der skete omkring Genforeningen. Hvad Genforeningen er for en "størrelse" – samt formidle, hvad denne betød for de mennesker, som i 1920 formåede at stemme den nordlige del af Slesvig "hjem" til Danmark. Museet har mange ting at vise frem og har netop i 2006 udvidet med en ny udstillingsfløj på 127 kvm. I 2008 udvidede man igen. Denne gang med en 27 kvm. stor glasindgang, som forbinder den gamle og den nye bygning. Og i 2011 sker der igen en mindre udvidelse....

Hold øje med kalenderen – og nyhedssiden på museets hjemmeside – for der afholdes også lejlighedsvis kulturelle indslag på museet – såsom Sang- og oplæsningsaften, Åbent-hus-dage m.m.

Museet blev indviet d. 10. juli 1995 af H.M. Dronning Margrethe II og H.M. Dronning Ingrid. Også H.K.H. Kronprins Frederik, H.K.H. Prins Joachim, H.E. Ingolf, Greve af Rosenborg og cirka 5000 mennesker deltog i den glade begivenhed. Den daglige drift er siden da blevet forestået af ildsjæle – ulønnede bestyrelsesmedlemmer – 7 i alt – og 16 kustoder. Museet understøttes fra 2011 med et driftstilskud på 122.000 kr. fra Kolding kommune – samt friholdelse for ejendomsskat. Resten arbejder bestyrelsen selv hjem til drift og udvidelser. 45.000 gæster har besøgt museet siden indvielsen i 1995.

Skamlingsbanken

- et folkeligt og nationalt samlingssted

Skamlingsbanken ligger i Sønderjylland mellem [Kolding](#) og [Christiansfeld](#) og er med sine 113 meter over havets overflade det højeste punkt fra akse Kolding-Esbjerg til den dansk-tyske grænse. Den ligger i [Vejstrup Sogn](#).

Banken er 2-3 kilometer lang [randmoræne](#) og er blevet skabt under forskellige istider af ler, der er blevet skubbet op fra [Lillebælt](#) af en gletsjer. Egnen er meget kuperet og naturrig. Fra toppen, også kaldet *Højskamling*, kan man se langt ud over området. Under stridighederne om [Slesvig-Holsten](#) og senere hen, blev området ramme om en række store store folkemøder. En række fremtrædende personer har holdt taler på Skamlingsbanken, bl.a. [N.F.S. Grundtvig](#), [Laurids Skau](#) og [Orla Lehmann](#). Ved fredsslutningen skete der imidlertid en udveksling af områder mellem kongeriget og hertugdømmet. I den forbindelse blev [otte slesvigske sogne](#) i den nordlige del af [Tyrstrup Herred](#), herunder [Vejstrup Sogn](#) overført til kongeriget. Dermed lå Skamlingsbanken efter fredsslutningen inden for de danske grænser. Siden [1998](#) er der afholdt årlige gratis [operakoncerter](#) med op til 30.000 tilhørere.

Skamlingsbanken er ikke blot et smukt udsigtspunkt. Den fortæller også vigtige træk af Danmarks historie, særligt om 1800-årenes sønderjyske sag i Slesvig. Siden 1843 har stedet været et folkeligt og nationalt samlingssted. Slesvig og det sydligere Holsten var førhen hertugdømmer. Slesvig under den danske krone, Holsten med tysk tilknytning. Grænsen til kongeriget gik ved Kongeåen, og Skamling lå således i det nordlige Slesvig/ Sønderjylland. ☒

Efterhånden blev Holsten dominerende, og det danske sprog blev trængt. I begge hertugdømmer var administrationssproget tysk, men mange sønderjyder holdt fast i det danske sprog. Konflikten skærpedes, da en slesvig-holstensk embedsmand i 1830 krævede en fri forfatning for begge hertugdømmer, adskilt fra Danmark. Sønderjyder, der ønskede at bevare tilknytningen til Danmark, svarede igen ved at kræve dansk som administrationssprog i de sogne, hvor man talte dansk i skole og kirke. Det efterkom kong Chr. 8. i 1840 med det såkaldte "sprogeskript". Til minde herom købte en kreds af sønderjyder Skamlingsbanken som mødested for danskheden, og 18. maj 1843 holdtes den første af mange sprogfester på Skamlingsbanken.

Da Danmark i 1864 tabte krigen mod Tyskland, blev Skamlingsbanken, som nu lå lige nord for den nye grænse, til et mindested. Granitstøtten, der året før var rejst på Højskamling til minde om danskhedens forkæmpere, men bortsprængt af preusserne under krigen, blev 1866 genrejst. Med sine skrammer og skår nu et sigende symbol for det tabte land sydpå. ☒I de følgende årtier kom mindesmærkerne til. Rejst over betydelige personer og begivenheder i den sønderjyske sag. Det første for Grundtvig i 1884, det sidste efter genforeningen i 1920, hvor den nuværende grænse blev fastlagt.

Talerstolen blev opført i 60-året for det første Skamlingsbankemøde og udtrykker i ord og billeder kampen for modersmålet. Det sidste store folkemøde fandt sted i juni 1945, hvor op mod 100.000 samledes for at fejre befrielsen. ☒På Højskamling står også Danmarks højeste

flagstang, hvor der dagligt flages med splitflag. ☒Neden for Højskamling har modstandsbevægelsens Region III rejst en klokkestabel til minde om faldne fra Syd- og Sønderjylland. Fra klokkerne lyder hver dag tonerne fra "Prins Jørgens March", der var kendingsmelodi for de dansksprogede radioudsendelser fra BBC under krigen.

Skamlingsbanken ligger centralt i de såkaldte "otte sogne", bestående af Hejls, Vejstrup, Sønder Bjert, Sønder Stenderup, Dalby, Vonsild, Ødis og Taps sogne. Indtil 1864 var de en del af hertugdømmet Slesvig, men ved grænsedragningen efter krigen kom de til at høre til Danmark, under Vejle Amt. ☒Til gengæld blev nogle små områder syd for Ribe, som siden

senmiddelalderen havde været kongeriets enklaver i hertugdømmet, tyske. En del sønderjyder blev således danskere, og en del danskere sønderjyder.

Efter første verdenskrig blev den nuværende landegrænse fastlagt ved en folkeafstemning i 1920. Ved kommunalreformen i 1970 blev de otte sogne, der som følge af det gamle skæbnefællesskab havde et særligt indbyrdes tilknytningsforhold, delt, idet Taps, Vejstrup og Hejls kom til Sønderjyllands Amt, og amtsgrænsen kom til at gå ved Skamlingsbanken. Med dannelsen af Region Syddanmark er denne administrative grænse nu også væk.

Skamlingsbankestøtten

På Skamlingsbankens højeste punkt, *Højskamling*, er der rejst en 16 meter høj mindesøjle for 18 personer, der har gjort noget særligt for den danske sag i [Slesvig](#).

Mindesøjlen er lavet af 25 granitblokke og blev rejst i 1863,^[2] men ideen opstod allerede i 1845, da møller Staal på en efterårsgeneralforsamling foreslog, at hver af selskabets medlemmer skulle skænke en sten og derved danne en stor granitsøjle. Det blev dog henlagt og først i 1850'erne, da der var blevet dannet en monumentkomité, der ville skaffe penge til et mindesmærke i [Fredericia](#) over general [Frederik Rubeck Henrik von Bülow](#). Komitéen fik indsamlet 9.000 daler, og der blev mange penge i overskud, der blandt andet blev brugt til [Istedløven](#), et monument ved Kolding kirke og forskellige gravsten.

Efter en del snak frem og tilbage, blev de 18 navne valgt, og selve udformningen blev lavet af arkitekten, professor [Ferdinand Meldahl](#). Stenene ankom i sensommeren 1863 med skib fra [Strømstad](#) og leveret af stenbrugsejer Kullgrens enke i [Uddevalla](#). Beboerne i [Tyrstrup Herred](#) leverede gratis 104 forspand heste til transporten og d. 10 oktober var den sidste sten bragt derop og stenhugger [Hans Klewing](#) begyndte straks arbejdet.

Den fik dog kun lov til stå oprejst i 5 måneder, da [preusserne](#) under den tyske besættelse under [2. Slesvigske Krig](#), sprængte den i luften den [21. marts 1864](#).^[2]

Dette var dog ikke uden problemer. Efter flere forgæves forsøg, måtte man tilkalde en lokal stenhugger, og true ham på livet, til at bore huller i stenene, og endelig ved aftenstide affyrede tyskerne en kæmpemine, hvorpå søjlen løftede sig og faldt 43 skridt derfra i sydøstlig retning. Den [16. april](#) blev stenene solgt på auktion, men gårdejer Raaben fik 2 af egne folk til at købe stenene, uden at tyskerne anede uråd. De blev slæbt ind på nabomarken og gemt. Efter krigen kom de tilbage for at hente stenene og i [maj 1864](#) genrejstes mindesøjlen.

Klokkestablen

På Skamlingsbanken står også [Klokkestablen](#), som er et mindesmærke for de 100 faldne modstandsfolk i Syd- og Sønderjylland under [2. verdenskrig](#). Dette skete på foranledning af [modstandsbevægelsens](#) Region III Syd- og Sønderjylland.

Efter 2. Verdenskrig, købte de 7 tønder land, der stødte op til Skamling, og her placerede de Klokkestablen.^[2] Fra klokkestablen fem malmklokker lyder hver dag tonerne fra *Prins Jørgens March*, der under besættelsen havde været brugt som indledning til de dansksprogede radioudsendelser fra [BBC i London](#).^[8]

Den største klokke bærer [Christian 10.s](#) navnetræk og krone, samt en indskrift forfattet af Region III's sidste militære leder, daværende kaptajn Aage Højland Christensen.

Fonden bag Klokkestablen afholder hvert år, d. 5 maj, en mindehøjtidlig for de faldne. [Anders Fogh Rasmussen](#) holdt sin grundlovstale på selve Klokkestablen 5. juni 2008.^[9]

Grundtvig-Stenen

Grundtvig-stenen fra 1884 er det første i rækken af de mindesmærker, der de følgende fire årtier blev rejst på Skamlingsbanken. Den blev rejst af højskolefolk fra Norden i taknemmelighed over Grundtvigs folkeoplysende indsats og til minde om hans tale ved sprogfesten 4. juli 1844.

“Ordet lød som tordenbrag Ruller over skoven Ramte som et tordenbrag Kaster glans på voven Tændte bål i kæmpefavn Tændte

Skamlingsbankens bavn Med de klare luer.”

N.F.S. Grundtvig

Talerstolen

Talerstolen fra 1903 er tegnet af Lorenz Frølich og udført af Niels Larsen Stevns. Den fortæller med nationale, kristne og nordiske symboler om kampen for modersmålet.

Støtten med indskriften ”Minde om den danske sags forkæmpere” samt navnene på 18 markante personer, stod færdig i oktober 1863, men året efter blev egnen besat af preussiske soldater, som sprængte støtten bort og satte stenene på auktion. To dansksindede mænd fra egnen købte på vegne af Skamlingsbanke-selskabet de 25 granitsten, som i 1866 blev genrejst - med

brudte hjørner og kanter. Et enkelt fragment fra støtten, gemt i græsset mod sydøst, taler sit eget tavse sprog om støttens dramatiske fortid.